

УДК 338.012

*А. П. Кривак,
аспірант, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ СЕКТОРАЛЬНОГО СТРУКТУРУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто теоретичні підходи до секторального структурування національної економіки. Здійснено їх критичний аналіз та визначено найоптимальніший спосіб структурування економіки у сучасних умовах.

The theoretical approaches to structuring sectoral national economy are considered. Their critical analysis is made. It is also determined the optimal way of structuring the economy in modern conditions.

*Ключові слова: секторальна структура економіки, національна економіка.
Key words: sectoral structure of the economy, national economy.*

ВСТУП

Відображення якісного рівня розвитку економічної системи в цілому здійснюється за допомогою висвітлення секторальної структури національної економіки за видами економічної діяльності. Саме тому пропорції національних економік за умов глобалізації є постійним об'єктом моніторингу з боку численних міжнародних установ, таких як: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світова організація торгівлі тощо. Ефективна секторальна структура економіки, що відповідає соціально-орієнтованій моделі економіки ринкового типу і базується на використанні як конкурентних переваг у світовому поділі праці, так і економічних переваг міжнародної інтеграції, є гарантом незалежності будь-якої країни і запорукою її динамічного розвитку.

Не випадково залежність між окремими видами економічної діяльності різного ступеня агрегації та економічним зростанням постійно знаходиться в центрі уваги економічної науки, починаючи ще з перших зразків економічної думки. Однак вивчення змін структури економіки і становлення даного питання без-

посереднім об'єктом наукового дослідження відбулося лише у другій половині ХХ ст., коли мали місце суттєві модифікації суспільного життя.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні питання секторального структурування національної економіки в Україні та Росії досліджують провідні науковці: О. Алімов, С. Глазьев, В. Геєць, В. Іноземцев, С. Єрохін, В. Кононенко, О. Красільников, І. Крючкова, Є. Савельєв, Т. Шинкоренко, Л. Федулова, Ю. Яковець та ін. Водночас секторальна структура не є статичною, навпаки, ця складова національної економіки динамічна і перебуває під постійним впливом ендегенних та екзогенних чинників. Як наслідок, існує потреба безперервного вивчення та удосконалення методик її структурування та оптимізації.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Здійснити аналіз теоретичних підходів до секторального структурування національної економіки та виявити найоптимальніший в сучасних умовах.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналіз наукових поглядів секторальної структури економіки дозволяє виокремити два основних підходи у цьому питанні: перший — акцент на окремих видах економічної діяльності; другий — акцент на агрегованих видах економічної діяльності — секторах. Поява першого підходу була зумовлена пошуком шляхів збагачення країни, а точніше — пошуком тих окремих сфер діяльності, що є або ж могли б стати швидким джерелом багатства країни. Саме на цьому зосереджувались меркантилісти та фізіократи у своїх працях, перші з яких стверджували, що пріоритетним видом економічної діяльності для країни має стати міжнародна торгівля, другі ж — відстоювали значимість сільського господарства. Проте орієнтованість на один вид діяльності як визначальний для економіки і цілковита занедбаність інших галузей призводила до виникнення кризових явищ у кожній із країн, що слідувала даній політиці, до дисбалансу як виробничої, так і грошової сфер, до негативних соціальних наслідків і врешті-решт сповільняла розвиток держав.

Глибше до проблематики підійшли представники класичної політичної економії. У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо зосередили увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку всіх сфер суспільного виробництва та важливості кожної з них у національній економіці. У 1691 р У. Петті, порівнюючи різні сфери економічної діяльності, дійшов висновку: "Значно більше виграшу від виробництва, аніж від сільського господарства; і від торгівлі, аніж від виробництва" [6].

Активізацією наукової уваги безпосередньо на агрегованих видах економічної діяльності — секторах — умовно можна вважати працю англійського економіста Коліна Кларка "Умови економічного зростання" (1940 р.). Це одна з перших спроб систематизувати види економічної діяльності у певні сектори економіки, визначити механізм еволюції структури економіки, показати відмінність кожного з виокремлених секторів, їх склад та взаємозалежність, значення у розвитку всього господарства країни. Основна ідея полягала у розбитті економіки на три сектори: первинний, вторинний і третинний. Первинний сектор є, головним чином, сільськогосподарським; вторинний — промисловим; третинний — послугами. Цілковито справедливо можна стверджувати, що переважна більшість національних еко-

номік є поєднанням кожного з цих секторів, щоправда, у різних співвідношеннях. Ідею позначення видів економічної діяльності первинним, вторинним та третинним сектором К. Кларк запозичив у новозеландського науковця Алана Фішера, який у своїй книзі "На стику розвитку та безпеки" (1935 р.) характеризував первинною галуззю сільське господарство, вторинною галуззю — промисловість, всі інші види економічної діяльності відносились до третинної галузі. Однак саме К. Кларк розробив методологію поділу економіки на сектори, керуючись принципом залежності галузі від природних чинників, техніко-економічних особливостей галузей виробництва, а також характеру зв'язку з виробництвом благ. На думку вченого, у мірі індустріалізації країн неодмінно мав спостерігатися певний рух робочої сили від первинного сектора до вторинного, від вторинного до третинного, однак за однієї вагової умови — зростання продуктивності праці.

Ця концепція бралася за основу в багатьох подальших дослідженнях і знайшла своє відображення у працях багатьох інших науковців, які в більшості випадків вдосконалювали "третинну" категорію К. Кларка, виокремлюючи четвертинний та п'ятеринний сектори.

Так, на базі цієї концепції українськими науковцями Є.В. Савельєвим та В.Є. Куриляком була розроблена "теорія структурного повороту" [3], що передбачає поділ усіх галузей економіки на три сектори відповідно до їх значення в процесах економічного розвитку і послідовності структурних перетворень. У первинному секторі згруповані галузі аграрної та сировинної спрямованості, для яких характерна середня інтенсивність технічного прогресу і мала еластичність щодо отримання прибутків. Вторинний сектор, на їх думку, об'єднує галузі, які виробляють продукцію технічного характеру, з середньою еластичністю щодо доходів і високою інтенсивністю технічного прогресу. І вважається, що третинний сектор, об'єднуючи сферу послуг та інфраструктуру народного господарства, набуває найважливішого значення для економічного зростання. На основі цієї теорії Є.В. Савельєвим та В.Є. Куриляком пропонується галузева модель структурного повороту економіки України при пріоритетному розвитку третинного сектора: сконцентрований розвиток третинного сектора — прискорений розвиток транспортних та комунікаційних засобів — прискорений розвиток об-

робної промисловості — кінець змін структури. Водночас взагалі недоцільно говорити про кінець структурних змін, оскільки це означає зупинення економічного розвитку макросистеми, її деградацію. При цьому авторами вказується на необхідність реалізувати науково-технічний потенціал, нагромаджений у ряді галузей національного господарства, особливо у військово-промисловому комплексі.

Разом з тим, слід зазначити, що чимало наукових робіт присвячено деталізації третинного сектора (сектора послуг). У зв'язку з тим, що інтенсивний розвиток нових видів діяльності розпочався відносно недавно, а також у зв'язку неоднорідністю капіталу, що залучається до виробництва, праці (низькокваліфікованої чи висококваліфікованої) тощо, в науці до цього часу не існує єдиної думки щодо кількості основних секторів та поділу сфери послуг у розрізі нових секторів. Деякі науковці продовжують традиційно розглядати сучасну економіку крізь призму трьох секторів, відносячи до сфери послуг всі сфери діяльності, що не входять до аграрного та індустріального секторів економіки. Інші йдуть шляхом об'єднання в рамках четвертинного сектора всіх галузей інформаційного та наукового обслуговування, таким чином виділяючи чотири сектори в структурі економіки. Є також і ті, що теоретично виділяють п'ятий сектор, проте вказують на його нерозривність із четвертим, групують до його складу галузі, продуктом діяльності яких є виробництво знань та інформаційних продуктів.

Піонерами у створенні теоретичних п'яти-секторних моделей економіки є американські дослідники Пол Гат й Нелсон Фут. Залишивши без змін перші два сектори, науковці зосередилися на деталізації третинного сектора та запропонували свою класифікацію: до третинного сектора були віднесені послуги індивідуального характеру та подібні до них; четвертинний сектор включав транспорт, торгівлю, зв'язок, фінансову та управлінську діяльність; охорона здоров'я, освіта, рекреаційні послуги належали до п'ятеринного сектора [10].

Більш відомою та поширеною є модель групування видів економічної діяльності Д. Белла, котра також виділяє п'ять підрозділів економіки, що теж заснована на додатковому поділі третинного підрозділу: транспортні та комунальні послуги; торгівля, фінанси, страхування і операції з нерухомі-

стю; охорона здоров'я, освіта, загальнодержавне управління; науково-дослідна діяльність тощо [5]. Такий спосіб класифікації мав місце з огляду на послідовність, з якою види діяльності посідали головне місце в господарських відносинах, а саме: від сільського господарства та промисловості до домінування економіки знань. Тобто залежно від технологічного рівня суспільства домінує "первинний" сектор національного господарства — сільське господарство, "вторинний" сектор — промисловість, "третинний" сектор — сфера послуг, що свідчить про те, що технологічний критерій є опорним у розумінні тієї рушійної сили переходу від домінування "нижчих" до домінування так званих "вищих" секторів.

Саме знання, на думку Д. Белла, відіграватимуть провідну роль у суспільному житті в майбутньому.

Термін "економіка знань", або "економіка, заснована на знаннях" (від англ. knowledge-based economy), одержав широке розповсюдження наприкінці 90-х років ХХ ст. і пов'язаний значною мірою із встановленням нових пріоритетів в політиці й економіці провідних країн світу, в тому числі й Європейського Союзу [4, с. 51]. Не випадково на саміті в Лісабоні в травні 2000 р. лідери держав-членів ЄС проголосили мету "зробити ЄС найбільш конкурентоспроможною і динамічною економікою, заснованою на знаннях" [9, с. 1]. В економічному сенсі економіка, що ґрунтується на знаннях, робить акцент на поширенні та використанні знань як основного фактора економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності. Це одночасно економіка, яка не тільки продуктивно використовує знання у різноманітних формах у всіх галузях, а й створює їх у вигляді різноманітної високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції та освіти [4, с. 39].

Загалом перші дві п'ятисекторні моделі відображають перші спроби переосмислити та переструктурувати систему групування суспільного виробництва в цілому. Беззаперечною є спроба виявити історичну життєдіяльність суспільства, його взаємодію з природою (від видобування сировини до домінування інформаційних потоків у економіці знань), а також спроба вказати на ту послідовність, в якій галузі займали центральне місце в господарських системах. Проте дані концепції цілком позбавлені методологічного принципу, за яким здійснювався поділ

тих чи інших галузей суспільного виробництва на відповідні сфери.

Прикладом реалізації функціонального принципу щодо поділу третинного підрозділу на два (послуги споживчі та виробничі) [7] або чотири підрозділи (послуги реалізації, виробництва, соціальні та індивідуальні) [13] слугують концепції П. Дікена та Дж. Сінглмана відповідно. До суттєвої переваги цих моделей варто віднести те, що наразі прослідковується чітка класифікація галузей шляхом впливу їх продукту на кінцевого споживача.

Деякі автори, використовуючи трактування матеріального виробництва, пропонують виділити зі складу третинного підрозділу "підрозділ масових послуг", який включав би деякі види особистих послуг: транспорт, комунікації, громадське харчування, комунальне господарство, які є продовженням процесу матеріального виробництва або умовно відносяться до матеріального виробництва за характером споживання їх продукції. Однак поки що такі спроби класифікації ще не призвели до формування позиції, яка суттєвим чином змінила б методологію поділу економіки на основні сектори, взаємодія яких визначала би напрям розвитку всього господарського комплексу.

Певною мірою перегукується з приведеним вище поділом пропозиція Р. Рейча про віднесення до матеріального виробництва виробничих і персональних послуг, а також послуг економіки нового постіндустріального суспільства [12]. Проте, враховуючи складність та багатогранне призначення сфери послуг в сучасних умовах, її спрощене зарахування до сфери матеріального виробництва не даватиме чітких та системних орієнтирів щодо гармонійного, пропорційного процесу суспільного виробництва.

Альтернативна наукова концепція структурування суспільного виробництва, з огляду на становлення нових реалій, викладена відомим російським економістом В. Іноземцевим. Використовуючи принцип дихотомії (послідовного поділу цілого на дві частини, потім кожної частини на дві і т.д.), він стверджує, що сегментація суспільного виробництва повинна базуватися на оцінці характеру виробництва та споживання тих чи інших благ: чи відбувається в тій або іншій сфері взаємодія людини з предметом своєї діяльності чи з об'єктом споживання, тобто вона є суб'єкт-об'єктною, чи суб'єкт-суб'єктною [2].

Відповідно до запропонованої концепції автор виділяє два сектори національного гос-

подарства: суб'єкт-об'єктний та суб'єкт-суб'єктний. Галузі суб'єкт-об'єктного сектора вирізняються повторюваністю виробничих процесів, відтворюваністю їх результату, високими показниками виробітку (у вартісному вираженні) та негативними або ж такими, що коливаються біля нуля, темпами росту зайнятості. На противагу їм суб'єкт-суб'єктний сектор об'єднує галузі, взаємодія людей в рамках яких заснована на міжперсональному спілкуванні продукт яких характеризується низьким ступенем відтворення і значною мірою представлений інформацією чи знаннями.

Вищезазначена теорія вирізняється оригінальністю та обґрунтованістю, проте, вважаємо, що також не позбавлена недоліків. По-перше, незважаючи на те, що суб'єкт-суб'єктні галузі засновані виключно на міжперсональних відносинах і мають виключно нематеріальний характер результатів своєї діяльності, однак забезпечити їхню участь та функціонування не можливо без матеріальних благ, без матеріальної основи. По-друге, використання такої моделі є можливим лише на методологічному рівні. І, по-третє, порівнювати, аналізувати, визначати пріоритетність того чи іншого сектора видаватиметься складним процесом через відсутність відповідної статистичної інформації.

Практика довела, що універсальних моделей розвитку, більше того, максимально спрощених моделей, завдяки яким досягалась би прогресивна секторальна структура економіки, сформулювати в умовах неоднорідності, надзвичайної мінливості світового економічного простору виявляється фактично неможливим. Саме тому більшість економічних досліджень здебільшого тепер присвячується розробці єдиних класифікаційних підходів, що дозволяють аналізувати поточні ситуації в національних економіках, висвітлювати їх рівень та тенденції розвитку, а також бути зіставними з іншими країнами.

Сьогодні дослідження структурних параметрів економіки ґрунтується на прийнятій економічним співтовариством Міжнародній стандартній галузевій класифікації видів економічної діяльності — International Standard Industrial Classification (ISIC) [8]. При цьому залежно від рівня агрегації видів економічної діяльності формуються різні аналітичні моделі структури економіки. Так, в дослідженнях Світового банку, відповідно до теоретичної моделі К. Кларка, економіка розподіляється на три сектори: аграрний, індустр-

іальний (з виокремленням обробної промисловості) та послуг. Але за складом галузей, що формують сектори, ця модель дещо відрізняється від теоретичної. Так, видобувна промисловість в аналітичній моделі входить до складу промисловості, а не до первинного сектора, як у моделі К. Кларка, що зумовлено статистичною практикою розподілу видів діяльності. Аналітична модель, що використовується фахівцями Організації економічного співробітництва та розвитку, ґрунтується на теоретичних моделях із більш детальним структуруванням економіки і виокремлює шість секторів: аграрний, промисловість, будівництво, торгівля та транспорт, фінансові та ділові послуги, інші послуги. Це дає можливість скласти більш широке докладне уявлення про тенденції змін в структурі економіки. Крім зазначених, залежно від мети досліджень використовуються також інші аналітичні моделі із виокремленням більшої кількості складових національної економіки.

Як вже зазначалось, з початком нового століття в розвинених країнах світу все більш очевидно стверджується "економіка знань", що заснована на новітніх досягненнях у сфері інформаційних та комунікаційних технологій [4]. Це, у свою чергу, означає, що з'являються нові способи секторального структурування економіки відповідно до цього контексту і нові пріоритети її розвитку. Як наслідок, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) запропонувала власну методологію структурування "економіки знань". Показниками розбудови "економіки знань" слугує збільшення частки стратегічних секторів економіки, а також частки високо- та середньотехнологічних складових в обробній промисловості.

Зростання частки високо- та середньотехнологічних секторів у суспільному виробництві слугує беззаперечним чинником зростання сфери послуг як в кількісному, так і якісному аспектах, тому посідає чільне місце в розбудові конкурентоспроможності країни.

Відповідно до методології ОЕСР в економіці визначаються чотири сектори обробної промисловості за технологічним рівнем розвитку, а саме: група А (галузі високотехнологічного рівня), група В (галузі середньо-високотехнологічного рівня), група С (галузі середньо-низькотехнологічного рівня), група D (галузі низького технологічного рівня). Виходячи з того, що саме удосконалення техно-

логій є вирішальним фактором зростання продуктивності розвитку та міжнародної конкурентоспроможності, цьому аспекту аналізу приділяється значна увага наукових підрозділів ОЕСР. Критерієм для класифікації видів економічної діяльності слугує частка їх витрат на дослідження та розробки у валовому випуску.

Схожої ідеї групування галузей економіки притримується російський економіст С. Глазьев, виокремлюючи так звані "технологічні сукупності". Технологічні сукупності являють собою ланцюжки взаємопов'язаних виробництв, що характеризуються якісною однорідністю. Це означає приблизно однаковий технічний рівень виробництва, якість продукції, сировини та матеріалів, кваліфікації робочої сили. С. Глазьев виділяє такі типи технологічних сукупностей: 1) видобуток і переробка сировини та первинних енергоносіїв; 2) виробництво конструкційних матеріалів; 3) виробництво обладнання для виробничого споживання; 4) створення виробничої інфраструктури (будівництво, транспорт, зв'язок); 5) виробництво військової техніки; 6) виробництво продукції не виробничого споживання; 7) підготовка кадрів та ін. [1, с. 60].

Водночас довгостроковий розвиток своїх національних економік передові країни вбачають у підтримці стратегічних секторів. Відповідно до методології ОЕСР в економіці виокремлюється шість стратегічних секторів: перший та другий сектор охоплюють галузі високотехнологічної та середньо-високотехнологічної промисловості відповідно; четвертий і п'ятий — ділові послуги, а шостий — соціально спрямовані види діяльності сфери послуг, що забезпечують повноцінний розвиток людини [11, с. 166]. У більш деталізованому вигляді до складу стратегічних секторів згаданої методології входять наступні види економічної діяльності:

— 1-й сектор: фармацевтичне виробництво, виробництво офісного обладнання, лічильних машин та комп'ютерів, виробництво радіо-, телевізійного та комунікаційного обладнання, виробництво медичних препаратів та інструментів, точних вимірювальних та оптичних приладів, авіаційна та космічна промисловість;

— 2-й сектор: виробництво хімікатів, виробництво машин та устаткування, не вказаних в інших позиціях, виробництво електричних машин та апаратури, виробництво автомобілів, причепів і напівпричепів, виробництво залізничного та транспортного обладнання;

— 3-й сектор: поштові та телекомунікаційні послуги;

— 4-й сектор: фінансове посередництво, страхування та пенсійне фінансування, допоміжна діяльність у сфері фінансового посередництва;

— 5-й сектор: оренда машин та обладнання, комп'ютерне та телекомунікаційне обслуговування, дослідження та розробки, інші ділові послуги (за винятком операцій з нерухомістю);

— 6-й сектор: освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз наукових підходів до секторального структурування економіки в її історичному вимірі дозволяє виявити два етапи: перший — зумовлений появою концепції фокусування науковців на окремих видах економічної діяльності та проголошенні їх пріоритетними для країни на певний період часу; другий — стадія безпосередньої концентрації наукової уваги на секторах економіки, на тих агрегованих видах діяльності, якими досягається економічне зростання країн та відбувається форсування глобальної економіки. Сучасні ж наукові погляди щодо дослідження секторальної структури національної економіки умовно можна поділити на дві узагальнені групи: перша охоплює вивчення структури економіки на основі трьох-, чотирьох-, п'ятисекторної, а також більшого ступеня деталізації моделей; друга спрямована на оцінку трансформацій у секторальній структурі економіки задля характеристики процесу створення та поширення знань, індикаторами чого слугує частка стратегічних секторів та секторів обробної промисловості за технологічним рівнем.

Водночас знайти найоптимальнішу та універсальну модель секторального структурування для національних економік виявляється неможливим, оскільки науково-технічний прогрес сприяє постійному удосконаленню структури економіки, появи кардинально нових видів економічної діяльності, які надзвичайно складно групувати із традиційними галузями (секторами). Тому виправданим є використання Міжнародної стандартної галузевої класифікації видів економічної діяльності, відштовхуючись від якої групуються наявні в країні види економічної діяльності. Це дозволяє зіставляти їх з відповідними згрупованими видами економічної діяльності інших країн

і водночас вказувати на рівень, орієнтири їх розвитку.

Література:

1. Глазьев, С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития/С.Ю. Глазьев. — М.: Владар, 1993. — 310 с.

2. Иноземцев В. А. Структурирование общественного производства в системе постиндустриальных координат (методолого-теоретические аспекты) / В.А. Иноземцев // Российский экономический журнал. — 1997. — № 11—12. — С. 59—68.

3. Савельев Е. В. Галузева структура української економіки: нові теоретичні підходи та прогнози / Е. В. Савельев, В. Є. Куриляк // Фінанси України. — 1997. — № 1. — С. 33—39.

4. Федулова Л. І. Концептуальні засади економіки знань / Л.І. Федулова // Економічна теорія. — 2008. — № 2. — С. 37—59.

5. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. — New York, 1973. — P. 508.

6. Clark C. The Conditions of Economic Progress / C. Clark. MacMillan and Co., Ltd. — London, 1951. — P. 395.

7. Dicken P. Global Shift: The Internationalization of Economic Activity / P. Dicken. Guilford Press. — New York, London, 1992.

8. United Nation Statistics Division [Електронний ресурс]: International Standard Industrial Classification (ISIC), четверта версія (Revision 4) / . — Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=27&Lg=1>. — Назва з екрану.

9. The Lisbon Review 2002—2003: An Assessment of Policies and Reforms in Europe [Електронний ресурс]: Geneva: World Economic Forum, 2002. — Режим доступу: http://www.weforum.org/pdf/Gcr/LisbonReview/LisbonReview_2002.pdf

10. Nelson N. Foote. Social Mobility and Economic Advancement/ Nelson N. Foote, Paul K. Hatt // American Economic Review. — May 1953. — P. 364—378.

11. OECD Science, Technology and Industry: Scoreboard, Edition 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oecdilibrary.org/oecd/content/book/sti_scoreboard-2005-en

12. Reich R. The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism / R. Reich. — New York, 1992. — P. 339.

13. Singelman J. From Agriculture to Services: The Transformation of Industrial Employment / J. Singelman. — Beverly Hills (Ca), 1978.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2010 р.